УДК 37.091.3

ТАЛАБАЛАРДА ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ МОДЕЛИ ОРҚАЛИ МИЛЛАТЛАРАРО ТОЛЕРАНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

М.М.Якуббаев

Мақолада талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш муаммоси муҳокама қилинади.Олий таълим муассасаси нофилолог таълим йўналиши талабаларида миллатлараро толерантликни шакллантириш моделини ишлаб чиқишнинг кетма-кетлиги кўрсатиб ўтилган. Миллатлараро толерантликни шакллантириш босқичлари, ҳар бир босқичда ушбу шахсий фазилатни шакллантиришнинг мақсадлари, вазифалари, шунингдек, лойиҳалаштириш модели орқали талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш усуллари ажратиб кўрсатилган.

Калит сўзлар: *миллатлараро толерантлик, нофилолог таълим йўналиши талабалари, чет тил дарслари, миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг модели.*

В статье обсуждается проблема формирования межэтнической толерантности у студентов. Показана последовательность разработки модели формирования межэтнической толерантности у студентов нефилологического образования вуза. Указаны этапы формирования межэтнической толерантности, цели, задачи, способы формирования этого личностного качества на каждом этапе. Выделены способы построения межэтнической толерантности у студентов через проектирование модели.

Ключевые слова: *межэтническая толерантность, студенты нефилологического образования, уроки иностранного языка, модель процесса формирования межэтнической толерантности.*

Ҳозирги кунда олий таълим олдида анъанавий таълим беришдан замонавий-инновацион таълим бериш ва ўқув жараёнида этнопедагогика усулларидан ижодий фойдаланиш вазифаси турибди. Таълим тизими авлодларнинг тарихий давомийлигини, миллий маданиятни сақлаш, тарқатиш ва ривожлантиришни, шунингдек, ўзбек халқининг тарихий ва маданий меросига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишни таъминлашга қаратилган бўлмоғи лозим.

Афсуски, баъзи талабалар она тили, ўз халқининг тарихи ва маданияти, миллий анъаналари, урф-одатларини билмасликларига дуч келмоқдамиз. Шунинг учун талабаларни халқнинг маънавий мероси, маданий бойликлари, тарихий объектлари билан таништириш, унга доимий қизиқишни шакллантириш, ватанпарварлик туйғусини уйғотиш, она халқининг истеъдодли ва доно аждодлари ҳақида маълумотларни ўрганишлари жуда муҳимдир.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш”[1. Б.37] устувор вазифалар этиб белгиланди. Бу эса антропологик ёндашувлар асосида нофилолог талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш мазмуни, тамойиллари, моделларини такомиллаштиришни тақозо этади.

1995 йилда ЮНЕСКОнинг Бош конференциясида “Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси” қабул қилинган бўлиб, жаҳоннинг 185 давлати қатори Ўзбекистон ҳам мазкур декларацияга амал қилади. Айни чоғда ушбу баённома жаҳон аҳлининг ирқий, миллий, тил эркинлиги ва динига таҳдид солаётган зўравонликларнинг олдини олиш, уларга йўл бермасликка чақиради, турли миллат вакилларини тинч-тотув яшашга ундайди. Мазкур ҳужжатда таъкидланишича, бағрикенглик – бу тинчликка эришиш имконини берадиган фазилат бўлиб, уруш маданиятининг тинчлик маданияти билан ўрин алмашинишига имконият яратади. Бағрикенглик ўзаро ҳурмат, миллий маданиятларнинг бойлиги ва турли-туманлигини тушуниш, миллий ўзига хослик ҳамда ўз-ўзини намоён қилиш шакли сифатида ифодаланади. Бағрикенглик – ақидапарастликдан воз кечиш, инсон ҳуқуқлари ва халқаро миқёсда тан олинган ижтимоий меъёрларга амал қилиш демакдир [2. Б.15].

“Педагогик атамалар луғати”да бағрикенглик, “Толерантлик – бағрикенглик – ўзгаларнинг турмуш тарзи, хулқ-атвори, одатлари, ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазалари, ғоялари ва эътиқодларига нисбатан тоқатли бўлиш”дир [3. Б.131].

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да, “Бағрикенглик масалага кенг кўламда, очиқ кўнгиллик билан ёндашишлик” демакдир [4. Б. 192.]. Маънавият асосий

тушунчалар изоҳли луғатида “Бағрикенглик (толерантлик) – ўзгаларга нисбатан меҳр-мурувватли, ғамхўр, сахий, кенгфеъълли бўлган, ана шундай маънавий фазилатларга эга кишиларни ифодаловчи тушунча [5. Б. 760].

Глобаллашув жараёнида кўп миллатлар ўзаро муносабатларга киришадилар ва бу миллатлараро толерантликни шакллантиришга эҳтиёжни келтириб чиқаради. Бу эса бошқаларни ҳурмат қилиш, тушуниш, эътироф этиш ва қабул қилишга асосланган муайян ўзаро боғлиқлик ва муносабатлар мавжудлигини англатади. Бунда турли миллат вакиллари ва турли диний қарашларга эга одамлар маънавий қадриятларни, фикрларни, тажрибаларни ўзаро алмашадилар. Миллатлараро толерантлик кўп қиррали ҳодиса ҳамда фаол ҳаётий фазилат сифатида тушунилиб, очиқлик, турли миллат вакиллари билан мулоқотга тайёрлик, ҳар қандай бошқа қадриятлар, меъёрлар, турмуш тарзи, хатти-ҳаракатлар, урф-одатлар, ҳис-туйғулар, фикрлар, ғоялар, эътиқодларга ҳурматни намоён этишдир. Бу инсоний фазилат бўлиб, у дунёнинг хилма-хиллигини тушунишда, ҳурмат, ҳамдардлик ва турли миллатлар ўртасида ўзаро ижобий муносабатларга интилишда намоён бўлади.

Биз миллатлараро толерантликни нафақат шахснинг фазилати сифатида, балки қадрият йўналиши сифатида ҳам кўриб чиқамиз. Бу, келиб чиқишидан қатъи назар, ҳар бир инсоннинг қадр-қиммати, ҳар бир шахснинг дахлсизлиги, турли миллат вакилларининг инсонпарварлик билан яшашига эришиш йўлидир. Миллатлараро толерантлик замонавий шахс учун ҳам, умуман, жамият учун ҳам идеал, ўта муҳим бўлган фазилатга айланади. Қадриятларни эъзозлашга йўналтирилганлик – очиқлик, инсоннинг бошқа миллатлар билан ўзаро муносабатларга, мулоқотга тайёрлигининг ифодасидир. Бу эса шовқин, ташвиш, қўрқув, ўзини паст ҳис қилишни енгишга ёрдам беради ва инсоннинг энг яхши фазилатларини ривожлантиришни таъминлайди. Миллатлараро толерантлик – қадриятларни эъзозлашга йўналтирилган инсон ҳаётининг тамойилидир [6. Б. 237–243].

Бошқача қилиб айтганда, миллатлараро толерантлик турли миллат вакиллари ўртасидаги аҳиллик ва ҳамжиҳатликни қўллаб-қувватлайди. Бу ривожланган жамиятда миллатлараро толерантликнинг асоси ҳисобланади. Жамиятда ҳар биримиз маданиятлараро мулоқотга асосланган миллатлараро ҳамкорлик масалаларида ўзаро ҳурмат, қадриятлар, турли манфаатлар, қарашлар, турли нуқтаи назарларни уйғунлаштиришга эришиш учун комил инсонни тарбияламоғимиз лозим. Инсон шундай сифатга эга бўлиб туғилмайди, у кўплаб омиллар таъсири остида шаклланади. Ушбу омиллардан бири таълим бўлиб, шахсий фазилатни шакллантиришнинг мақсадли, йўналтирилган жараёнидир.

Педагогикада “Лойиҳалаш” атамаси техник фанлардан келиб чиққан ва бу кейинчалик ишни қандай амалга оширилишини олдиндан тахмин қилиш мазмунида қўллана бошлаган. Лойиҳалашнинг замонавий талқини таклиф қилинаётган объектнинг лойиҳасини яратиш жараёнини англатади. Биринчи марта В.П.Беспалько лойиҳалашни педагогиканинг мустақил муаммоси сифатида кўриб чиқа бошлади. У лойиҳалашни педагогик лойиҳаларни яратишга қаратилган педагогик фаолият тури сифатида ажратиб кўрсатган. Олимнинг фикрига кўра, педагогик лойиҳалаш объектлари педагогик жараён, педагогик вазиятлар ва педагогик тизимлар бўлиб, улар педагогикадаги энг катта лойиҳалаш объекти ҳисобланади [7. Б. 192].

Феномен сифатида лойиҳалаш – бу табиий ҳодисаларни инсон эҳтиёжларини қондирадиган сунъий объектлар ва жараёнларга айлантириш, шунингдек, ҳали мавжуд бўлмаган объект ҳақида ғояларни яратиш фаолиятидир.

Миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнини лойиҳалаштиришда талабаларнинг ёш хусусиятлари ҳисобга олинади. Ўсмирлик ўз-ўзини англашнинг ўсиши, шахсий фикрлаш, ўз тақдирини ўзи белгилаш истаги, қизиқишлар доирасини кенгайтириш билан тавсифланади (Л.И.Божович, Л.С.Выгоцкий, А.В.Петровский). Ўсмирлик давридаги ўз-ўзини англаш ўзларининг индивидуал хусусиятларини тушуниш билан тавсифланади. Бу ўсмирларнинг ўзини ўзи қадрлашида намоён бўлади.

Шахс, унинг ички дунёси талабаларнинг атрофдаги воқеликни чуқур англаш объектига айланади. Бу ўз-ўзини англаш, шахснинг маънавий-психологик фазилатларини баҳолаш, ўз ҳаётига қизиқишнинг ортиши, бошқа шахслар билан ўзини солиштиришга бўлган интилишнинг ортишидир [8. Б. 316]. Шунга асосланиб, нофилолог таълим йўналиши талабаларининг миллатлараро толерантлиги ўзлари ва турли миллат вакиллари ҳақида асл ғояни шакллантиришга ёрдам беради. Бу ёшда талаба-ёшлар маълум бир мустақилликка интилиш, ўзини ўзи қадрлаш, уларга нисбатан катталар томонидан ортиб бораётган танқидларга кескин муносабат кучаяди [8. Б. 316]. Талабаларда ташаббускорлик, хушчақчақлик ва шу каби хусусиятлар шаклланиши лозим. Талабалар нафақат дўстларининг доирасида, балки тенгдошлари билан мунозарали масалаларда ҳам қарор чиқарадилар [8. Б. 316]. Талабаларга хулқ-атвор маданиятини сингдириш долзарб масаладир. Ахлоқий талабларнинг турли хил иерархиясига эга бўлган шахснинг хулқ-атвори ва шахсиятини баҳолашнинг янги тизими ишлаб чиқилди.

Шахсий хусусиятларни шакллантириш, бир қатор олимларнинг фикрига кўра руҳий фаолият натижасида ҳиссий идрок этиш, онгда қайта ишлаш ва ўзи учун муайян вазиятни шакллантириш содир бўлганда, нофилолог йўналиш талабаларида миллатлараро толерантликни шакллантиришни лойиҳалаш моделини яратиш бир яхлит жараёндир.

Талабаларда миллатлараро толерантликни шахсий фазилат сифатида шакллантириш жараёнида педагогик жараённинг давлат тузилиши ва динамик тузилмаси алоҳида кетма-кетликда кўриб чиқилиб, унинг ҳолатини шахсиятнинг миқдорий ва сифат жиҳатидан ўзгаришига, унинг сифатлари ва интегратив хусусиятларига олиб келадиган ўзгаришларни кўриб чиқишга имкон беради [9. Б. 144].

Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг асоси қуйидагилардан иборат: шахснинг яхлит ривожланиши тизимига киритилган восита сифатида турли хил усуллар, шакллар, техник воситалардан фойдаланиш (мунозаралар, тренинглар, лойиҳа усули, муаммоли вазиятлар, ҳаракатли ўйинлар ва бошқалар);

билимлардан фойдаланиш ва ҳаётнинг турли соҳаларида турли миллат вакиллари билан ижобий ўзаро муносабатни таъминлайдиган кўникма ва муносабатларни шакллантириш.

Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг моделини лойиҳалаштириш педагогик жараённинг мақсади масаласини кўриб чиқишдан бошланади. В.С.Ильин назариясига кўра, педагогик мақсадлар иерархияси, шахснинг тузилишини акс эттириши керак ва мақсадларнинг келиб чиқиши, унинг интегратив хусусиятларининг мантиқий ва ривожланиш даражаларини акс эттириши керак [9. Б. 144].

Миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг моделини ишлаб чиқиш талабаларда яхлитлик ва миллатлараро толерантликни шакллантириш даражасини оширишга қаратилган. Бу шахсият хусусиятларининг ўзгаришларини таъминлайдиган жараённинг муайян босқичлари ва бир қисмдан иккинчисига ўтиш жараёнининг мақсадлари ва шахсни ривожлантириш воситаларининг мураккаблашиши туфайли амалга оширилади [10. Б. 16 – 21].

Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантиришни лойиҳалаш жараёни умуминсоний қадриятлар устуворлигини ўрнатишга ёрдам берадиган аксиологик ёндашув асосида амалга оширилади.

Бу ёндашув нуқтаи назаридан миллатлараро толерантлик қадриятлар тизимининг бир қисми бўлиб, унинг шаклланишига имкон беради. У инсонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи ва ижтимоий-маданий қадриятларни (эмпатия, ёрдам, ҳамдардлик, ҳамкорлик ва бошқалар) ассимиляция қилишга асосланган жараёндир [11. Б. 19 – 21]. Маълумки, ҳар бир инсон ўзига хос миллий, ижтимоий, маънавий ва ахлоқий хусусиятга эга.

Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнида аксиологик ёндашувнинг самарадорлиги шахснинг аксиологик имкониятидан юқори даражада фойдаланиш билан ортади.

Толерантликни шакллантиришга муваффақиятли эришиш бир қатор вазифаларни ҳал қилишга ёрдам беради:

- турли миллат вакилларининг ўзаро муносабатлари соҳасидаги билимларни шакллантириш;
- шахс учун муҳим бўлган қадриятлар, ўз-ўзини ҳурмат қилиш ва бошқаларнинг қадр-қимматини ҳурмат қилиш қобилиятини ривожлантириш;
- талабаларнинг турли миллат вакиллари билан толерант муносабатда бўлиш кўникмаларини, шунингдек, можароли вазиятларни юмшатиш кўникмаларини шакллантириш;
- турли миллат вакиллари ўртасидаги ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлайдиган алоқа кўникмаларини ривожлантириш;
- нофилолог йўналиш талабаларида миллатлараро толерантликни шакллантиришнинг психологик-педагогик ташхис самарадорлигини аниқлаш.

Миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнини асослаш ва амалга ошириш қуйидаги талабларга жавоб беради:

- талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантиришнинг босқичма-босқич, узлуксиз ва узвийлиги таъминланади;
- “миллатлараро толерантлик” яхлит, кетма-кетликни лойиҳалаштириш ва амалга оширишни назарда тутади: бошланғич ҳолатни ўрганиш – мақсад ҳамда вазифаларни белгилаш;
- амалга ошириладиган ишлар тизимини танлаш ва лойиҳалаш (миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг муайян босқичи ўзига хос хусусиятларига ва шахснинг маълум қадрият, фазилатини шакллантиришдаги имкониятларига мос келадиган) – бу тизимдан фойдаланиш, натижаларни таҳлил қилиш;
- талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантиришга қаратилган жараённинг босқичларини изчил ўзгаришини акс эттирган ҳолда вазифалар, уларни ҳал қилиш, натижаларга самарали эришиш учун шароитлар танлаш.

Тадқиқот муаммоси бўйича адабиётлар таҳлили миллатлараро толерантликнинг самарали шаклланишига олиб келадиган шартлардан бири,

талабаларининг биргаликдаги фаолияти бўлиб, бу муайян ҳодисаларга қийматли муносабатни намойиш этиш имконини берадиган мазмунли маънога эга эканлигини аниқлашга имкон берди. Бунинг учун турли хил усуллар ҳамда воситалардан фойдаланган ҳолда дарс ва синфдан ташқари ишларнинг турли шакллари қўлланилади. Уларнинг асосий томони муносабатлар ва ҳаракатларда намоён бўладиган миллатлараро толерантликни шакллантиришга ҳисса қўшади.

Миллатлараро толерантликни шакллантириш воситаси сифатида биргаликдаги фаолиятнинг самарадорлиги, талабаларининг биргаликдаги ишларга бўлган муносабати, уларни режалаштириш, амалга ошириш ва якуний хулосага боғлиқ. Биргаликдаги фаолият талабаларни умумий иш билан жалб қилишга, ёшлар ўртасидаги муносабатлардаги шахслараро зиддиятни енгиллаштиришга имкон беради, ҳар бир талабанинг ўзига хос хусусиятлари, муносабатлардаги муаммолар, хатти-ҳаракатлар аниқланади.

Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёни босқичлари мақсад ҳамда вазифаларини амалга ошириш муайян мақсад ёки вазифаларни ҳал қилиш учун зарур бўлган тўғри танланган воситаларни талаб қилади.

1. Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг *кириш даври* талабаларнинг шахсий тажрибасини бойитишга, миллатлараро толерантликнинг моҳиятини очиб беришга, дунёдаги миллатлараро муносабатлар хилма-хиллигининг ўзига хос хусусиятлари ва турли миллат вакилларининг ўзаро муносабатлар муаммолари мазмунини очиб беришга қаратилган.

Вазифаларни амалга оширишда:

- дунёдаги миллатларнинг хилма-хиллигини, хусусиятларини очиб бериш;
- минтақадаги миллатлараро хилма-хилликнинг ривожланиш тарихига қизиқишни уйғотиш;
- миллатлараро зиддиятлар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари тўғрисида тушунча бериш;
- миллатлараро толерантлик, унинг турлари, бағрикенг шахснинг фазилатлари тўғрисида яхлит қарашни шакллантириш;
- ўзини тутиш шаклини танлашда талабаларни инсоний қадриятларга йўналтириш зарурлигини англашни тарғиб қилиш.

Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантиришга ёрдам берадиган ўқитиш ва тарбия усуллари қўлланилади:

мунозаралар, баҳслар, яъни талабаларни миллий маданиятнинг ўзига хослиги сабаблари тўғрисида хабардор қилиш;

- “бошқаларни” идрок этиш ва қабул қилишга қаратилган тренинглар (“Танишув”, “Доирага қадам ташлаш”, “Миллий таом номидан ҳикоя” ва бошқалар); талабаларнинг кундалик ҳаётидаги инсоний қадриятларни англашга қаратилган тренинглар, вазиятлар орқали тажриба орттиради;

- талабаларда бошқа миллатлар ҳақида ижобий тасаввурни тарғиб қилувчи ўйинлар (спорт, халқ ўйинлари ва бошқалар);

- миллатлараро муносабатларда юзага келган можароли вазиятларнинг ечимини топишга қаратилган муаммоли вазиятлар психологик-педагогик адабиётлар таҳлили асосида аниқланади;

- муаммоли вазиятларга асосланган таққослаш усули;

- биргаликдаги тадбирлар (миллий анъана ва урф-одатларимиз билан байрамларни ташкил қилиш ва ўтказиш).

Бу босқичнинг устувор шакли сифатида талабаларнинг ушбу мавзу бўйича материални мустақил ижодий ўрганиш элементлари билан ишлайдиган гуруҳ иши танланади. Бу балки бошқа гуруҳда ишлайдиган курсдошларидан ҳам турли хил маълумотларни олиш имкониятини беради. Шунингдек, талабаларнинг талабаларга нафақат мустақил, кўриб чиқилаётган воқеалар ва далиллар тўғрисидаги ўз фикрлари ва қарашларини текшириш ва аниқлаштириш, шу билан бирга, ўзга миллат вакиллари билан қўшма фаолият жараёнида мавжуд билимларни қўллаш қобилиятлари ва кўникмаларини ривожлантириш, шунингдек, тенгдошлари билан қизиққан мавзуларини муҳокама қилиш имкони ҳамдир.

Эмпирик тадқиқот усуллари рефлексив босқичнинг йўналишини аниқлашга имкон берди.

2. *Рефлексив босқич* талабалар томонидан ўрганилган тушунчаларнинг шахсий аҳамияти тўғрисида хабардорликка эришиш учун керак;

- билимларни ўзлаштириш учун шароит яратиш;

- коммуникатив мулоқот ва кўп миллатли ҳамкорликда ҳамкорлик усулларини ўзлаштириш.

Қуйидаги вазифалар ҳал қилинди:

- турли миллатлараро гуруҳлар ва дин вакилларига, уларнинг маданиятларига ҳурматни шакллантириш;
- турли миллат вакилларининг ўзаро муносабатидаги одоб-ахлоқ қоидалари ҳақида тушунча бериш;
- турли миллат вакилларининг ўзаро муносабатлари соҳасидаги ижобий дунёқарашни ривожлантириш (нафақат ўз миллатига ҳурмат, турли халқларнинг маданий хусусиятларини таққослаш, халқлар билан бирдамлик, миллий қадр-қимматни ҳурмат қилиш).

Миллатлараро толерантликни шакллантиришда асосий воситалар бу мунозаралар, ғоялар ва тушунчалар, қарашлардир. Мунозаралар бошқаларни тинглаш қобилиятини шакллантиришга,

турли нуқтаи назарлар мавжудлигини тушунишга ва ҳақиқат ўрнатилади, деган қарашлар тўқнашувига бўлган ишончга ёрдам беради. Мунозаранинг муҳим шартларидан бири бу салбий ҳодисаларни ёритишда ошкоралик ва уларнинг сабабларини таҳлил қилишдир.

Мулоқот тренинги этник гуруҳ вакиллари билан муносабатларни ривожлантиришда эмпирик машғулотларнинг асосий шакли ҳисобланади. Тренингнинг ушбу шакли турли маданиятлардаги фарқларни кўриб чиқиш, олинган билимларни самарали миллатлараро мулоқот учун ишлатиш қобилиятини ривожлантириш учун имконият яратади. Ушбу қобилиятларни ривожлантириш машғулотдан фойдаланишда иккита вазифани бажаришни ўз ичига олади.

• Тренинг талабаларга маданий ёки ўзига хос фарқлар тўғрисида визуал мисол орқали у ёки бу маданий жамият томонидан ҳар хил талқин қилинадиган вазиятларни такрорлаш орқали билиб олиш имкониятини беради.

• Тренинг машғулот давомида йўқолган ҳолатларга ўхшаш вазиятларда билимларни кейинчалик ўзлаштириш учун олинган маълумотларни таҳлил қилиш учун асос яратиши керак [12. Б. 48 – 57].

Дарс ишланмаси – бу таълим мазмунининг асосий таркибий қисми бўлиб, у миллатлараро толерантлик ривожланишини таъминлайдиган билимлар тизими, фаолият усуллари ва қадриятларни англатади.

Ушбу усуллар ва технологияларни қўллаш талабаларни сифатли янги билимларни шакллантиришга ва зарур коммуникатив хусусиятларни эгаллашга, маданиятлараро алоқа тажрибасини тўплаш ва тизимлаштиришга олиб келиши керак, бу эса ўзларига бўлган ишончни ривожлантиришга ҳисса қўшиши, ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг ўсишини рағбатлантириши ва самарали миллатлараро муносабатлар ва толерантлик соҳасидаги ўз ваколатларини ривожлантириши керак [13. Б. 78 – 81].

3. Талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг *ўзгариш босқичи* талабаларнинг шахсий фазилати сифатида миллатлараро толерантликни оширишга қаратилган.

Уни амалга ошириш бир қатор муаммоларни ҳал қилишга ёрдам беради:

- ўзаро, шу жумладан, бошқа миллат вакиллари билан муносабатларда ўз фаолиятини такомиллаштириш;
- турли зиддиятли вазиятларни ҳал қилишга ёрдам берадиган ҳаракатлар;
- талабаларнинг турли миллат вакиллари билан ўзаро ижобий муносабатларига қаратилган ёшларнинг биргаликдаги фаолиятини ташкил этиш.

Мазкур муаммоларни ҳал қилиш учун реал ҳаётий вазиятларда қарорларни қабул қилиш жараёнини ифодаловчи вазиятлар танланди: иш услуби, улардан фойдаланишда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёни соҳасида билимларни фаоллаштиришга имкон яратилади. Муҳокама, баҳс-мунозараларда иштирок этиш, нафақат маданий муҳокама ўтказишни шакллантириш учун, балки талабаларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан ўзгаришига сабаб бўлади.

Турли хил нуқтаи назарлар мавжудлигини англаган ҳолда, қарашлар тўқнашуви ҳақиқатни ўргатади. Аммо шу билан бирга, рақибга ҳурмат кўрсатиб, ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилишни ўрганиб олиш керак. Лойиҳа услубидан фойдаланган ҳолда “давра суҳбатлари” ўтказиш, талабалар ўртасида миллатлараро толерантлик асосида миллатлараро ўзаро боғлиқлик қобилиятлари ва кўникмаларини ривожлантириш, бошқа миллат вакилларининг билимларида ижобий тажрибаларни қўллаб-қувватлаш ва шахсий мулоқот тажрибасини бойитиш лозим.

Бу босқичда турли хил ҳаракатли ўйинлар, қўшма тадбирлар фаол ишлатилади. Биргаликдаги фаолият давомида талабаларнинг коммуникатив кўникмаларини бойитиш учун амалий машғулотлар ҳамда вазиятлардан фойдаланилди.

Турли миллат маданияти ва унинг маданияти таркибий қисмларининг қиёсий таҳлили талабаларга мавжуд маданиятларнинг хилма-хиллиги тўғрисида билим олишга, уларнинг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий жиҳатларидаги ўзига хос хусусиятларини аниқлашга, бошқа этник маданият вакиллари нуқтаи назарини баҳам кўришни ўрганишга, шунингдек, улар билан алоқаларни ўрнатишда муаммолар ва қийинчиликларни енгишга имкон беради.

Биз талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш усулларини кўриб чиқдик. Миллатлараро толерантликнинг барча таркибий қисмлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва тизимли эканлигини аниқладик.

Шундай қилиб, миллатлараро толерантликни шакллантиришнинг ишлаб чиқилган жараёни моделда тақдим этилди – сунъий равишда яратилган муҳит, унда амалга оширилаётганда ушбу жараённинг самарадорлигига ҳисса қўшадиган усуллардан фойдаланишни тартибга солиш, талабаларда миллатлараро толерантликни шакллантириш жараёнининг мақсади ва вазифалари кўриб чиқилди.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – №6 (766) – 70-модда. – Тошкент: Адолат, 2017. – Б. 25 – 150.

2. Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси: ЮНЕСКО Бош конференциясининг 28-сессиясида қабул қилинган (1995 йил 16 ноябрь, Париж) – Тошкент: ЮНЕСКО, 1999. – 15 б.

3. Педагогик атамалар луғати. –Тошкент: Фан, 2008. –198 б.

4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. / А.Мадвалиев таҳрири остида.– Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006. – 680 б.

5. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёт, 2010. – 760 б.

6. *Юдина О.И.* Формирование этнической толерантности в поликультурном пространстве // Сибирский педагогический журнал. 2008. – № 4 – С. 237–243.

7. *Беспалько В.П.* Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989. – 192 с.

8. *Крутецкий В.А., Лукин.Н.С.* Психология подростка.– Москва: Просвещение, 1965. – 316 с.

9. Ильин В.С. Формирование личности школьника (целостный процесс) – Москва: Педагогика, 1984. – 144 с.

10. Сериков В.В. Личностно ориентированное образование // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 16 – 21.

11. *Кирьякова А.В.* Аксиологическая парадигма современного университетского образования // Высшее образование сегодня. 2011. – № 1. – С. 19 – 21.

12. *Крысин Л.П.,* Дилигенский Г.Г. Экономика-язык-культура (дискуссия) // Общественные науки и современность. 2001. – № 5. – С. 48 –57.

13. *Клепцова Е.* Детская нетерпимость // Дошкольное воспитание. 2008. –№ 7. – С. 78 – 81.

FORMING INTERNATIONAL TOLERANCE IN STUDENTS THROUGH PROJECTING MODEL

M.M.Yakubbayev[1]

Ilmiy xabarnoma. Seriya. Pedagogik tadqiqotlar – Scientific bulletin. Pedagogical Research. 2020. 2(46). 52 – 58.

[1]Namangan State University, Namangan, 160119 str. Uuchi, 316 (Uzbekistan). E-mail:info@namdu.uz

Keywords: *interethnic tolerance, non-philological students, foreign language lessons, the model of forming interethnic tolerance.*

In this article the problems of forming interethnic tolerance in students will be discussed. In accordance with the research problem analysis of foreign and national literatures which leads to the improvement in forming interethnic tolerance, one of which is the cooperation of students, which makes it possible to figure out whether one can show meaningful reaction to certain situations.

Order of developing the model of forming interethnic tolerance is mentioned in a non-philological faculty of Higher Educational Institutions.

Steps of the process of forming interethnic tolerance in students demands appropriately selected means which deal with goals and tasks and to make them come true.

Methods of forming interethnic tolerance in stages, tasks and purposes of forming this personal feature in each stage are demonstrated.

Beginning process of forming the interethnic tolerance among students is devoted to make them be more experienced, clarify the main meaning of tolerance, the features of diversity of communication and to reveal the problems of communication. Reflexive process is used to be informed of learned phrases in use by students. The changing process of forming interethnic tolerance is intended to make them as students' own feature. The origin and use of the term ''construction'' is learned in pedagogy. In process of forming interethnic tolerance some recommendations are given about many forms, shapes, using technical devices, and problematical situations. To solve these problems in real situations particular situations were chosen: job style, made an opportunity to activate the knowledge in forming interethnic tolerance . Discussion, taking part in debates, is not only for cultural agreements but also for changing moraliy.

A number of ways are shown to success in forming the tolerance.

To conclude, the created process of forming the interethnic tolerance is given as a model- artificial environment, learning the effects of some actions and looking through the purpose and tasks of the process.

Comparative analysis of the culture of different nations and its cultural components allows students to learn about the diversity of existing cultures, to identify their economic, political and social characteristics, to learn to share the views of other ethnic cultures, as well as to overcome problems and difficulties in communication.

We looked at ways to shape interethnic tolerance in students. We found that all components of interethnic tolerance are closely interrelated and systemic.

References

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.* (2017) [The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 'On the Strategy of actions for Further Development of the Republic of Uzbekistan № PD-4947 // The Law of the Republic of Uzbekistan. No 6 (766), Article 70 (766)]. Tashkent. Pp.25-150.

2. Saidov, A., K.Zho'raev (ed.) (1999) Bag`rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi [Declaration about Independence adopted in General Assembly of 28th session of UN]. Tashkent: YUNESKO.

3. Djurayev R. (ed.) (2008) *Pedagogik atamalar lug*`ati [Dictionary of Pedagogical terms]. Tashkent: Fan.

4. Madvaliyev A. (ed.) (2006) O`zbek tilining izohli lug`ati [Explanatory dictionary of the Uzbek language]. 1th. Tashkent: O'zbekiston Milliy enciklopediyasi.

5. Sultonov Kh. (ed.) (2010) Ma'naviyat (asosiy tushunchalar izohlilug`ati) [Spiritual (Explanatory dictionary of the basic notions)].Tashkent: Literature and Art Publishing House named after G.Gulyam.

6. Judina O.I. (2008) Formirovanie etnicheskoj tolerantnosti v polikul'turnom prostranstve [Formation of ethical tolerance in policultural]. Sibirskij pedagogicheskij zhurnal. No 4. Pp. 237-243.

7. Bespal'ko V.P. (1989) *Slagaemye pedagogicheskoj tekhnologii* [Terms of pedagogical technologies]. Moscow: Pedagogika.

8. Kruteckij V.A., Lukin. N. S. (1965) Psihologiya podrostka [Psychology of teenagers]. Moscow: Prosveshchenie.

9. Il'in V.S. (1984) *Formirovanie lichnosti shkol'nika (celostnyj process)* [Forming personalities of schoolchildren]. Moscow: Pedagogika.

10. Serikov V.V. (1994) Lichnostno orientirovannoe obrazovanie [Personality oriented education]. *Pedagogika*. No 5. Pp.16-21.

11. Kir'jakova A.V. (2011) *Aksiologicheskaya paradigma sovremennogo universitetskogo obrazovaniya* [Axiological paradigm of modern University education]. *Vysshee obrazovanie segodnya*. No 1. Pp.19-21.

12. Krysin L.P., Diligenskij G.G. (2001) Ekonomika-yazyk-kul'tura (diskussiya) [Economics-language-culture (discussion)]. Obshchestvennye nauki i sovremennost'. No 5. Pp. 48-57.

13. Klepcova E. (2008) Detskaya neterpimost' [Childintolerance]. *Doshkol'noe vospitanie*. No.7. Pp. 78-81.

Муаллиф ҳақида маълумот:

Якуббаев Муродилла Маруфович – Наманган давлат университети факультетлараро чет тиллар кафедраси доценти в.б. E-mail: murodilla85@mail.ru